

Brina Malnar

Ekološke orientacije - trajne vrednote ali prehodni preplahi?

POVZETEK: Longitudinalni podatki iz raziskave Slovensko javno mnenje in mednarodne raziskave ISSP nudijo široko empirično podlago za analizo razširjenosti in dinamike ekoloških orientacij v Sloveniji v tridesetletnem obdobju. Rezultati analize pokažejo, da so sta poglavitna dejavnika, ki pojasnjujeta razširjenosti ekoloških orientacij, izobrazba ter občutki ogroženosti. Vpliv starosti je zelo šibek, kar postavlja pod vprašaj razlagalno moč teorij tranzicije vrednot pri pojasnjevanju razširjenosti ekoloških orientacij. Iz opazovanja trendov je razvidno, da ocene ekoloških tveganj v Sloveniji dosežejo vrh v letu 1990, nato pa v naslednjih desetih letih postopoma upadajo. Podatki kažejo, da je gibanje teh ocen mogoče bolj učinkovito pojasniti z družbeno-ekonomskim kontekstom in dogodki, še zlasti ekološkimi nesrečami in z njimi povezanimi političnimi in medijskimi prioritetami, kot pa s kulturno dinamiko. Zadnji del prispevka je posvečen analizi zaupanja javnosti v različne vire informiranja v zvezi z okoljem. Rezultati kažejo, da ima javnost največje zaupanje v strokovnjake in okoljevarstvene organizacije, vendar pa analiza teh akterjev pokaže tudi njihove možne pristranosti in posebne interese.

KLJUČNE BESEDE: ekologija, javno mnenje, tranzicija vrednot, ocene tveganj, viri informiranja

1. Razširjenost ekoloških orientacij

V okviru projekta Slovensko javno mnenje Centra za raziskovanje javnega mnenja pri Fakulteti za družbene vede so bile doslej izvedene že tri specializirane raziskave z ekološko tematiko, od tega dve (leta 1993 in 2000) v sklopu mednarodnega projekta ISSP¹. Poleg tega so bili v raziskavo Slovensko javno mnenje že od leta 1973 redno vključeni kazalci ocen različnih ekoloških tveganj. Ta obsežna in longitudinalna zbirka podatkov nam nudi dobro podlago za kompleksnejšo empirično analizo ekoloških orientacij prebivalcev Slovenije, kar je tudi namen pričujočega prispevka. Prvi del je namenjen oceni razširjenosti ekoloških orientacij, drugi del razpoznavanju poglavitnih dejavnikov, ki pojasnjujejo njihovo razširjenost, tretji del analizi trendov občutkov ogroženosti javnosti zaradi ekoloških tveganj in četrti analizi zaupanja javnosti v različne vire informiranja v zvezi z okoljem.

Najprej bomo skušali odgovoriti na vprašanje, kako razširjene so pravzaprav ekološke orientacije v slovenskem prostoru. Aktualne kazalce teh orientacij imamo na voljo predvsem v raziskavi Slovensko javno mnenje 2000, ki je vključevala tudi mednarodno raziskavo o okolju². Raziskava je bila v Sloveniji izvedena v novembru leta 2000 na

način osebnega intervjuja, končno število anketiranih je bilo 1070. Vzorec je bil reprezentativen za slovensko populacijo v starosti od 18 let naprej.

Uvodoma velja pojasniti, da kot 'ekološko orientirane' pojmuje tiste posameznike, ki na ravni stališč izražajo naklonjenost varovanju okolja. Ob tem pa ne želimo prehitro sklepati, da jim skrb za okolje pomeni tudi vrednoto. Vrednota v sociološkem pomenu je koncept, ki naj bi določal ravnanje posameznika, zato so za merjenje prisotnosti ekoloških vrednot veljavni predvsem kazalci dejanskih ravnanj, s katerimi anketiraneec izkazuje skrb za okolje. Ker pa v tem prispevku uporabljeni kazalci vključujejo predvsem raven stališč in pa hipotetičnih ravnanj, ki so bližje stališčem kot dejanskemu ravnanju, je primerneje uporabiti pojem 'ekološke orientacije'. Obenem pa bomo v nadaljevanju skušali presoditi, koliko ekološke orientacije segajo tudi na raven vrednot. Pri ocenjevanju razširjenosti ekoloških orientacij tudi ne bomo uporabili posameznikovih ocen ekoloških tveganj, za razliko od nekaterih drugih analiz (Grendstad, Selle 1997:152). Te ocene po našem mnenju ne merijo dobro ekološke orientiranosti, še manj pa ekoloških vrednot posameznika, pač pa merijo le njegovo zaznavo ogroženosti okolja. Iz te zaznave pa ne moremo enoznačno sklepati na ekološko orientiranost, poleg tega pa je zelo občutljiva na medijske prioritete (podrobneje o tem v zaključnem delu).

Razširjenost ekoloških orientacij bomo ocenjevali s pomočjo deskriptivnih kazalcev na treh dimenzijah, saj gre za kompleksen oziroma sestavljen koncept. Prva dimenzija je postavljanje ekoloških prioritet, druga je hipotetična pripravljenost na plačevanje ekoloških stroškov, tretja pa je razsežnost ekološkega aktivizma, ki je tudi edina izmerjena s kazalci dejanskih ravnanj.

Iz prikaza v *Tabeli 1* vidimo, da delež anketirancev, ki izkazujejo ekološke prioritete, niha med 36% in 58%. Stališča do prioritetenosti ekoloških ciljev so bila merjena na način, ki je od anketiranca zahteval aktivno zagovarjanje ekološke izbire. V anketi je namreč znan pojav 'nagnjenosti k soglašanju', še zlasti pri manj izobraženih kategorijah respondentov (Schuman, Presser 1996:203-230; De Vaus 2001:101). Gre za tendenco dela anketirancev, da soglašajo s ponujeno trditvijo ne glede na njeno vsebino, oziroma za to, da je za anketiranca na splošno večji napor izražati nasprotovanje kot soglasje s ponujeno trditvijo. Ker je izkazovanje naklonjenosti varovanju okolja obenem stališče, ki je splošno družbeno sprejeto, oziroma je v medijskem in političnem govoru praviloma pozitivno nagrajevano, je dokaj verjetno, da se v odgovore anketirancev vpisuje tudi element dajanja 'družbeno zaželenih odgovorov', torej takih, pri katerih si je anketiraneec všečen z vidika večinsko sprejetih pogledov. To je drug značilen pojav pri anketi, še posebno pri metodi osebnega intervjuja. Iz obeh razlogov je bilo torej primerno naložiti anketirancu 'breme zanikanja' - če je hotel izraziti svojo ekološko orientiranost, je moral zanikati neko nasprotno trditev. V *Tabeli 1* so odgovori, ki nakazujejo ekološko orientiranost, v osenčenih poljih.

Tabela 1: Deleži ekološko orientiranih glede na 3 dimenzije ekološke orientacije. (N=1070) (v vrstičnih %)

1) Postavljanje ekoloških prioritet³	<i>močno soglašam + soglašam</i>	<i>niti -niti</i>	<i>ne soglašam + sploh ne soglašam</i>
Preveč nas skrbi prihodnost našega okolja, premalo pa vse kar se danes dogaja v zvezi s cenami in zaposlitvijo	50	14	36
Ljudje so preveč zaskrbljeni zaradi škode, ki jo okolju prizadeva človeški napredek	43	15	42
Mnoge trditve o ogroženosti okolja so pretirane	29	13	58
2) Hipotetično plačevanje ekoloških stroškov	<i>zelo pripravljen + kar precej pripravljen</i>	<i>niti - niti</i>	<i>kar precej nepripravljen + zelo nepripravljen</i>
Kako zelo bi bili vi pripravljeni na to, da bi plačevali dosti višje cene z namenom, da bi se varovalo okolje?	45	32	23
In kako bi bili vi pripravljeni plačevati dosti višje davke za to, da bi se varovalo okolje?	32	31	36
In kako bi se bili vi pripravljeni odpovedati vašemu življenjskemu standardu za to, da bi se varovalo okolje?	34	36	30
3) Ekološki aktivizem		<i>da</i>	<i>ne</i>
Ali ste v zadnjih petih letih podpisali kakšno peticijo v zvezi z varstvom okolja?		12	88
Ali ste v zadnjih petih letih dali denar kakšni skupini za varstvo okolja?		11	89
Ali ste v zadnjih petih letih sodelovali pri protestu ali demonstraciji, ko je šlo za varstvo okolja?		4	96

Vir: SJM 2000

Poglejmo si najprej prvo dimenzijo. Najmanjšo razširjenost postavljanja ekoloških prioritet (36%) izmerimo s prvim kazalcem, oziroma pri prvi trditvi, da je skrb za varovanje okolja pomembnejša kot skrb zaradi ekonomsko-socialnih problemov. Tu je ekološka opredelitev najostreje zoperstavljen eksistencialni problematiki posameznikovega življenjskega standarda in (le) dobra tretjina anketirancev ta 'preizkus' trdnosti ekoloških orientacij prestane. Prav materialni standard gospodinjstva in širši gospodarski cilji, ki nanj vplivajo, so namreč praviloma tista točka, na kateri mnogi anketiranci ekološke orientacije podredijo drugim, torej ekonomskim prioritetam. Zato lahko ta kazalec vzamemo kot spodnji prag pri oceni razširjenosti ekoloških prioritet. Seveda pa velja opozoriti, da se še vedno gibljemo na ravni sporočenih stališč in da je tudi v ta delež zelo verjetno vgrajen element 'družbeno zaželenega odgovora', kar bi pomenilo, da je tudi skozi ta kazalec delež anketiranih z jasno ekološko prioriteto do neke mere precenjen. Ostala dva kazalca pokazeta višje deleže razširjenosti ekoloških prioritet. Druga trditve (kjer ekološke prioritete izkaže 42% anketiranih) prav tako vsebuje neko

dilemo. Škoda za okolje je tu implicitno pojmovana kot posledica 'napredka', s čimer zoperstavimo dva cilja: napredek ali varovanje okolja. V tretji trditvi pa elementa dileme ni in prav tu je delež ekološko orientiranih (tj. tistih, ki zanikajo trditev, da so mnoge trditve o ogroženosti okolja 'pretirane') največji (58%).

Iz tega bi že lahko sklepali, da je tudi opredeljevanje anketirancev za ekološke prioritete dokaj občutljivo na prikazovanje 'stroškov' oziroma tovrstnih dilem. Ko namreč okoljske prioritete postavimo v okvir dileme: varovanje okolja nasproti gospodarski rasti, nižjim cenam, delovnim mestom (predpostavka oblikovalcev vprašalnika je tu seveda bila, da so to realne družbene dileme oziroma alternative), se delež orientiranih za okoljske prioritete zmanjšuje toliko bolj, kolikor bolj to dilemo zaostriamo, oziroma jo zvedemo na raven življenjskega standarda gospodinjstva⁴. To že nakazuje omejitve, kar zadeva trdnost (veljavnost) ekoloških orientacij, oziroma opozarja na previdnost pri opredeljevanju teh orientacij kot vrednot, saj vrednote praviloma določajo stabilne in dolgoročne prioritete posameznika.

Druga v *Tabeli 1* prikazana dimenzija se dotika treh vidikov hipotetičnega plačevanja ekoloških stroškov. Anketiranci so morali odgovoriti, kakšno 'ceno' za varovanje okolja bi bili pripravljeni plačati v obliki 'dosti' višjih davkov, cen izdelkov in znižanja življenjskega standarda. Tretjina anketiranih je odgovorila, da bi bila pripravljena plačevati dosti višje davke ali pristati na znižanje življenjskega standarda v korist varovanja okolja, 45% pa bi jih bilo pripravljenih plačevati dosti višje cene. Ponovno je potrebno izpostaviti, da se tu gibljemo na ravni kazalcev hipotetičnih ravnanj, iz tovrstnih kazalcev pa praviloma ni mogoče dobro napovedati dejanskega ravnanja anketiranih, še zlasti ne takrat, kadar se v odgovore vpisuje družbeno zaželjena drža. Ta pa je, kot smo že omenili, pri tematiki kot je varovanje okolja dokaj verjetno. Tudi na ravni hipotetičnih ravnanj približno dve tretjini anketirancev ne izrazita jasne pripravljenosti za plačevanje ekoloških stroškov. Med 23% in 36% jih temu izrecno nasprotuje, približno tretjina pa se opredeljuje za srednjo, neodločno opcijo (*niti pripravljen - niti nepripravljen*)⁵.

Najmanjše deleže ekološko orientiranih pa najdemo (izmerimo) s tretjo serijo kazalcev, ki meri ekološki aktivizem, oziroma ekološko politično delovanje. Delež ekološko aktivnih se tu giblje med 4% in 12%. Po eni strani bi lahko sklepali, da so ti deleži tako nizki zato, ker ti kazalci edini merijo raven dejanskega ravnanja in kot taki niso toliko podvrženi dajanju družbeno zaželenih odgovorov⁶. Vendar pa ta serija kazalcev ni primerna kot izključno merilo za oceno deleža ekološko orientiranih anketirancev. Gotovo sicer drži, da lahko približno 10% delež anketiranih, ki so podpisali peticijo ali dali denar okoljevarstveni skupini, štejemo k močno ekološko orientiranim. Obenem pa so ti kazalci močno situacijsko pogojeni, odvisni od moči in načina delovanja okoljevarstvenih skupin v konkretnem družbenem prostoru, od števila njihovih javnih pobud in podobno⁷. Anketirani v različnih okoljih torej kljub svoji morebitni ekološki orientiranosti nimajo enakih priložnosti sodelovati pri takšnih akcijah, ali pa svoje ekološke orientacije ne izražajo na tak način. Zato ti kazalci, naslonjeni na navajanje ravnanj, delež ekološko orientiranih lahko precej podcenijo. Njihova prednost pa je, da (vsaj v našem prostoru) nakažejo delež močno angažirane skupine v odrasli populaciji.

Naj omenimo še eno dimenzijo, ki predstavlja možni kazalec ekoloških orientacij, a je tu nismo vključili, in sicer 'zeleno potrošništvo'. Ta dimenzija je na prvi pogled zelo uporabna, ker prav tako vsebuje kazalce dejanskih ravnanj. V raziskavi leta 2000 smo anketirance spraševali, kako pogosto se '*posebej potrudijo, da kupijo sadje in zelenjavo, vzgojeno brez pesticidov*' in po navedbah anketirancev naj bi jih to vedno ali pogosto počelo 35%. Problematičnost mednacionalnih (in tudi medregijskih) primerjav kazalcev 'zelenega potrošništva' pa je v tem, da so zopet dokaj občutljivi na družbeni kontekst. Razširjenost 'zelenega potrošništva' lahko preprosto odraža vse večjo prisotnost tovrstnih produktov na trgu (glej tudi Anderson: 1997:92), lahko je povezana z davčnimi olajšavami, večjo tehnično kakovostjo ali celo nižjo ceno. V teh primerih s kazalci 'zelenega potrošništva' prisotnost ekoloških orientacij seveda precenimo. Podobno je s kazalci ki merijo sortiranje odpadkov - po podatkih iz raziskave leta 2000 to vedno ali pogosto počne 39% anketiranih v Sloveniji. Tudi ti kazalci so zelo občutljivi na kontekst, oziroma organiziranost tovrstne dejavnosti v nekem lokalnem ali nacionalnem okolju⁸. Poleg tega ta vrsta ravnanja ni nujno veljaven kazalec ekološke orientiranosti, saj je lahko predvsem odraz redoljubnosti iz oportunitete, bližine tovrstnih objektov, sortirnih kontejnerjev ipd.

Če sklenemo uvodni pregled razširjenosti ekoloških orientacij pri nas, bi lahko rekli, da so se (neobvezna) stališča o potrebnosti varovanja okolja že dokaj široko uveljavila kot del posameznikovih orientacij. Obenem pa lahko ugotovimo, da približno dve tretjini anketiranih opustita jasno načelno ekološko držo, če ekološke cilje postavimo v kontekst stroškov, oziroma v kontekst ekološko-gospodarskih dilem, pri čemer je raven izkazane ekološke aktivnosti, ki predstavlja najstrožje merilo izpričane ekološke orientacije, že precej nizka.

2. Dejavniki pojasnjevanja ekoloških orientacij

2.1 Teoretična izhodišča

Če je bil naš namen v prvem delu predvsem oceniti stanje razširjenosti ekoloških orientacij, je namen drugega dela ugotoviti, kateri dejavniki najbolj pojasnjujejo prisotnost ekoloških orientacij pri posamezniku, oziroma vplivajo na to, da posameznik ali neka skupina izkazuje močnejšo prisotnost teh orientacij. Na podlagi literature lahko sklepamo predvsem na dva sklopa takšnih dejavnikov: socialno-demografski dejavniki (izobrazba, starost) ter politično-nazorski dejavniki (egalitarizem, individualizem in postmodernizem).

2.1.1 Politično-nazorski dejavniki

V literaturi je najbolj izpostavljena povezava med ekološko in postmaterialistično orientacijo, ki temelji na znani Inglehartovi teoriji postmaterialistične tranzicije vrednot. Postmaterializem je po njegovi interpretaciji nov sistem vrednot, ki se je v zahodnih industrijskih družbah pričel širiti po drugi svetovni vojni in katerega ključna značilnost je odmik od materialističnih vrednot. Medtem ko materialistični sklop vrednot vsebuje preference po stabilnem gospodarstvu in stabilnem političnem sistemu, ki je zmožen

ohranjati red, so za postmaterialistični sklop značilne preference po socialni in politični participaciji (tu Inglehart še posebej izpostavlja podporo novim ekološkim gibanjem), samouresničitvi, estetiki, zadovoljevanju intelektualnih potreb, ter poudarjanje družbene solidarnosti. Inglehart vidi v okoljevarstvu celo eno ključnih ideoloških opor postmaterializma, saj po njegovem mnenju neposredno sooči materialistične in postmaterialistične vrednote, ko zaostri dilemo med kakovostjo okolja in gospodarsko rastjo (Inglehart, v: Grendstad, Selle 1997:152-158; Diez-Nicolas 1999:332).

Inglehartova empirična operacionalizacija postmaterialističnega koncepta vrednot je dobro znana in mnogokrat uporabljena (celotno besedilo vprašanja je na voljo v *Prilogi 1*). Temelji na razvrščanju družbenih ciljev, od katerih dva sodita v materialistični sklop vrednot (*ohranjati red v državi, preprečevati naraščanje cen*), dva pa v postmaterialistični (*povečati vpliv ljudi na vladne odločitve, zaščititi svobodo govora*)⁹. Predpostavka je, da se je anketiranec, ki mora izmed štirih možnih izbrati dva cilja, na ta način prisiljen odločiti, katere vrednote so zanj najpomembnejše. Operacionalizacija je bila sicer podvržena nekaterim kritikam, zlasti to velja za opcijo 'ohranjanje reda v državi', ki po mnenju Flangan meri avtoritarnost, ne ekonomski materializem (Flangan v: Grendstad, Selle 1997:157). Zato naj bi Inglehartov indeks sicer ustrezno meril število antiavtoritarnih postmaterialistov, medtem ko precenjuje število materialistov, saj v to kategorijo (skozi opcijo 'ohranjanje reda v državi') v bistvu prišteva tudi avtoritarneže. Zato naj bi podcenil skupno število *nematerialistov*, ki so desno orientirani. A glede na to, da očitkov 'postmaterialistični' dimenziji operacionalizacije ni, je to za našo analizo ustrežna mera, saj nas predvsem zanima ta vidik. Indeks postmaterializma tako sega od 0 do 2, pri čemer dobi 2 točki anketiranec, ki je dvakrat izbral 'postmaterialistični cilj' in ga štejemo za 'postmaterialista', 1 točko pa anketiranec, ki je izbral en postmaterialistični cilj (je 'delni postmaterialist'). Takšno obliko uporablja tudi večina drugih podobnih raziskav (Diez-Nicolas 1999:337). Na podlagi tega indeksa naši podatki za leto 2000 pokažejo, da je v Sloveniji 'čistih' postmaterialistov le 10%. Delnih postmaterialistov, ki izberejo vsaj en postmaterialistični cilj, je 60%, 'materialistov', ki obkraj izberejo materialistični cilj, pa je 30%.

V tem teoretičnem kontekstu velja omeniti tudi to, da je Wildavsky znotraj svoje 'teorije kulture' postavil ekološke orientacije v drugačen kulturno-ideološki sklop. Izmed štirih kulturnih sklopov, ki se po tej teoriji izmenjujejo skozi zgodovino (fatalizem, individualizem, egalitarizem in hierarhija), ekološke orientacije po njegovem mnenju sodijo v egalitarni sklop (v evropskem političnem jeziku bi ga lahko imenovali 'levičarski'), neekološke pa v sklop individualističnih (v evropskem prostoru 'liberalnih') orientacij. Individualisti po njegovem mnenju zmanjšujejo pomen ekoloških tveganj, med drugim tudi zaradi skrbi, da bi ta služila kot izgovor za povečevanje družbenega nadzora in omejevanja zasebne pobude (Wildavsky v: Ellis, Thompson 1997:158-159). Nasprotno pa egalitaristi težijo k omejevanju tako neenakosti kot podjetniške pobude, saj je nereguliran trg po njihovem gledanju vzrok tako socialnih neenakosti kot uničevanja okolja. Po mnenju Wildavskega, ki je, mimogrede, s to svojo tezo vzbudil precej polemik, cilj okoljevarstvenikov zato ni le, ali celo ni predvsem, skrb za okolje, pač pa želja po preobrazbi družbe v smeri egalitarizma in zmanjševanja tekmovalno-

individualističnega načina življenja (1997:170-184). Obenem naj bi šlo aktivistom ekološke mobilizacije tudi za težnjo po solidarnosti, vključenost v socialno kohezivne skupine, podobno kot pri verskih sektah (Bell 1998:94). V skladu s to teorijo bi torej lahko pričakovali, da bo ekološko orientacijo mogoče povezovati z egalitarnimi orientacijami. Žal v našem vprašalniku izvirne operacionalizacije individualizma-egalitarizma ni bilo na voljo (za operacionalizacijo glej Grendstad, Selle 1997:161), zato povezanosti med tem ideološkim sklopom in ekološkimi orientacijami ne bomo mogli empirično preverjati.

2.1.2 Socialno-demografski dejavniki

Drugi sklop dejavnikov so socialno-demografske značilnosti anketirancev. Posebno zanimivo je opazovati zvezo med ekološkimi orientacijami in starostjo, saj se tu zopet opiramo na Inglehartovo tezo o postmaterialistični tranziciji vrednot, po kateri naj bi bile mlajše generacije 'razvitih' družb, oziroma generacije zadnjih desetletij 20 stoletja, socializirane bolj v skladu s postmaterialističnimi vrednotami, katerih element so tudi ekološke orientacije (Diez-Nicolas 1999:332). Naš namen je empirično preveriti, ali je takšna zveza značilna za naš prostor, kar pomeni, da pričakujemo, da bo spremenljivka starost v negativni zvezi z (večjo) ekološko orientacijo.

Nasprotno pa lahko na podlagi nekaj različnih teoretskih izhodišč pričakujemo pozitivno zvezo med izobrazbo in ekološkimi orientacijami. Da naj bi bila višja izobrazba pozitivno povezana z ekološko orientacijo, je najprej skladno z Inglehartovo tezo, saj ta orientacija sodi v sklop postmaterialističnih vrednot. Te pa so po svojem ustroju blizu tipičnim vrednotam izobraženskih slojev, kot so individualizem, avtonomija, participacija - in v številnih raziskavah je bila potrjena zveza med izobrazbo in postmaterializmom (Diez-Nicolas 1999:341). Druga relevantna teoretična razlaga je Galtungova teorija o družbenem centru in periferiji. Po tej teoriji so skupine, ki tvorijo družbeni center (tj. skupine z visokim družbeno-ekonomskim položajem) tiste, ki prve pridobijo vednost o novih dejstvih, so tudi tiste, kjer nastajajo nova stališča in vrednote, kjer je višja participacija itd. Skladno temu naj bi se centralne skupine prve oziroma najbolje zavedle tudi škodljivih posledic industrializacije za okolje (v: Diez-Nicolas 1999:335). Višjo izobrazbo tu pojmuje kot atribut umestitve posameznika v družbeni center, kjer pričakujemo večjo ekološko orientiranost. Tretja teorija, ki napoveduje omenjeno zvezo, pa je Bergerja teza o 'razredu znalcev' (*knowledge class*), ki ga sestavljajo intelektualci, izobraženci v javnem sektorju, izobraženci na mestih svetovalcev in podobni; za njihovo delo je značilna odmaknjenost od materialne proizvodnje. Po avtorjevem mnenju se ta sloj zavzema tako za širjenje države blaginje kot za varovanje okolja, ker je v obeh teh primerih njegova pridobljena izobrazba visoko vrednotena (Berger v: Anderson 1997:95). S tem skuša torej ta sloj zaščititi svoj položaj, oziroma vnovčiti svoj kulturni kapital ali strokovno ekspertizo.

2.2 Vzorci povezav

Moč in smer zveze posameznih dejavnikov z ekološkimi orientacijami pri nas smo preverjali s kontingenčnimi tabelami in pripadajočimi statistikami (kontingenčni

koeficient in (2 test). Ker so ekološke orientacije kompleksen koncept, bomo za ugotavljanje smeri in moči povezav tu uporabili le tri izbrane kazalce vseh treh dimenzij, predstavljenih v Tabeli 1, za vsako dimenzijo po enega.

Tabela 2: Deleži soglašanja s pozitivno ekološko orientacijo za različne kategorije dejavnikov. (deleži v %)

izobrazba	osnovna (N=316)	3 letna poklicna (N=240)	4 letna srednja (N=330)	višja, visoka (N=138)	cc ¹⁰ sig
preveč nas skrbi okolje, premalo cene in zaposlitev*	63	58	40	31	0.24 0.00
pripravljen plačevati dosti višje davke**	23	27	40	45	0.23 0.00
v zadnjih petih letih podpisal ekološko peticijo***	5	6	19	23	0.23 0.00
starost	do 25 (N=169)	26 do 40 (N=297=)	41 do 60 (N=347)	nad 60 (N=216)	cc sig
preveč nas skrbi okolje, premalo cene in zaposlitev	39	43	54	62	0.18 0.00
pripravljen plačevati dosti višje davke	32	32	33	32	0.12 0.01
v zadnjih petih letih podpisal peticijo	20	12	13	4	0.15 0.00
postmodernistična orientacija	-	moder- nist (N=301)	delni postmo- dernist (N=621=)	postmo- dernist (N=107)	cc sig
preveč nas skrbi okolje, premalo cene in zaposlitev	-	54	50	39	0.08 0.09
pripravljen plačevati dosti višje davke	-	23	36	37	0.17 0.00
v zadnjih petih letih podpisal ekološko peticijo	-	9	11	23	0.12 0.00

Vir: SJM 2000

* prikazani so samo % deleži soglašanja (seštevek 'soglašam + močno soglašam')

** prikazani so samo % deleži pripravljenosti na plačništvo (seštevek 'kar precej pripravljen + zelo pripravljen')

*** prikazan je % delež odgovorov 'da'

Rezultati analize povezanosti ekoloških orientacij z dejavniki so prikazani v Tabeli 2. Iz gibanja odstotnih deležev in pripadajočih statistik je razvidno, da je izobrazba tudi pri nas pozitivno in značilno povezana z vsemi tremi vidiki ekoloških orientacij. Za bolj izobražene je bolj značilno zavračanje postavljanja socialno-ekonomskih prioritet pred ekološke, večja je tudi pripravljenost plačevati hipotetične ekološke stroške, višji

je izkazani ekološki aktivizem. Z višanjem izobrazbe narašča predvsem delež tistih, ki so vsaj deloma ekološko orientirani, torej v tem okviru izgine skupina povsem nezainteresiranih za to problematiko - ta se nahaja v nižje izobraženih skupinah in je precejšnja. Tako na primer 50% anketiranih z osnovnošolsko izobrazbo navaja, da *ne* bi bili pripravljeni plačevati višjih davkov v korist varovanja okolja, medtem ko je takih med srednje in visoko izobraženimi le okoli 25%, več pa jih je v vmesni kategoriji 'niti pripravljen niti nepripravljen'. Seveda pa je možna razlaga tudi ta, da je pri bolj izobraženih učinek dajanja družbeno zaželenega odgovora pri tej tematiki močnejši in se zato v sredino lestvice 'skrije' več potencialnih neplačnikov iz te kategorije.

Pričakovana pozitivna zveza med ekološkimi orientacijami in starostjo pa se pri nas potrdi le delno, oziroma je zelo šibka. Pri opredeljevanju dejanske moči te zveze je namreč potrebno paziti na močno povezanost med starostjo in izobrazbo (kontingenčni koeficient tu je kar 0.40). Če zvezo med prvo trditvijo (*preveč nas skrbi okolje, premalo cene in zaposlovanje*) in starostjo opazujemo (preverimo) znotraj posameznih izobražbenih skupin, zveza ostane značilna le pri kategoriji visoko izobraženih. Mlajši izobraženci so torej bolj ekološko orientirani kot starejši izobraženci, medtem ko pri ostalih treh izobražbenih kategorijah ta zveza ni statistično značilna. Podobno je pri drugi trditvi (*pripravljenost plačevati dosti višje davke*), kjer se šibka značilna zveza s starostjo ohrani le znotraj kategorije anketirancev z osnovnošolsko izobrazbo, v drugih izobražbenih kategorijah pa je neznačilna¹¹. Iz tega sledi, da so pri pojasnjevanju prisotnosti ekoloških orientacij razlike v izobrazbi precej pomembnejše kot razlike v starosti. Zveza ekoloških orientacij z izobrazbo se pokaže kot močnejša in bolj konsistentna kot pa njihova zveza s starostjo. Na opisni ravni pa seveda še vedno ostaja dejstvo, da so mlajše generacije bolj ekološko orientirane, četudi sama starost ni poglobilni pojasnjevalni dejavnik za to, pač pa je tu zveza posredna (izobrazba nastopa kot intervenirajoča spremenljivka).

Naši podatki torej ne potrjujejo jasno Inglehartove teorije o *socializaciji* mlajših generacij v ekološko dimenzijo post-materialističnih vrednot. Razlog je lahko bodisi v napačnem teoretskem pričakovanju (da je ekologija del postmaterialističnega sklopa vrednot, ali da deluje skozi socializacijski učinek), bodisi v neustreznosti mere ekoloških orientacij, bodisi v neustreznosti te teorije za naš prostor.

Naj omenimo, da je veliko avtorjev skeptičnih do Inglehartove teze o socializacijskem prodoru ekoloških vrednot. Andersonova na primer meni, da gre pri naraščanju ekoloških orientacij in občutkov tveganj v zadnjih desetletjih v resnici predvsem za reakcijo javnosti na 'nove grožnje' in ne za (postmaterialistični) vrednotni obrat kot tak. Po podatkih angleške raziskave MORI na primer med 'temno zeleno' orientirane sodi več ljudi iz skupine nad 55 let kot iz skupine, stare od 18 do 34 let (Anderson: 91-97), kar je v neskladju s teoretskimi pričakovanji. Tudi naši podatki so pokazali, da spremenljivka starost izgubi večino svojega učinka, če anketirane izenačimo po izobrazbi. Mlajši so torej kot skupina bolj ekološko orientirani predvsem zaradi v povprečju višje izobrazbe in ne toliko zaradi medgeneracijske socializiranosti v ekološke orientacije. Z vidika komentiranja teorije postmaterialistične tranzicije vrednot pa je dodatno relevantno dejstvo tudi to, da naši podatki ne pokažejo statistično značilne zveze niti med starostjo

in postmaterialistično orientacijo nasploh. Če namreč to zvezo kontroliramo z izobrazbo, učinek starosti zopet povsem izgine. V resnici je torej v našem prostoru edini dejavnik, ki pojasnjuje moč postmaterialistične orientacije, (višja) izobrazba.

Med nazorskimi dejavniki smo empirično preverjali le učinek postmaterializma, kjer se pokaže statistično značilna, vendar po jakosti zelo šibka, zveza z ekološkimi orientacijami. Postmaterializem je sicer prav tako povezan z izobrazbo (kontingenčni koeficient 0.21), vendar ima tudi samostojni učinek¹². Kdor je postmaterialist bo torej bolj verjetno tudi ekološko orientiran, ne drži pa, da zato, ker bi prihajal iz mlajše generacije. Kot smo videli, se namreč socializacijski učinek ekoloških orientacij ni potrdil, niti v naši niti v večini tujih raziskav.

Nazorskih prediktorjev Wildavskega (egalitarizem, individualizem) z našimi podatki nismo mogli kreirati in ocenjevati njihovega vpliva na orientacije. Velja pa omeniti, da je takšna analiza na norveških in ameriških podatkih pokazala večjo predikcijsko moč teh kazalcev kot jo imajo Inglehartovi (Grendstad, Selle 1997:164). Analiza avtorjev Ellisa in Thompsona za ZDA namreč pokaže jasno povezavo redistributivnega egalitarizma in ekološke orientiranosti. Iz njune analize pa izhajajo tudi druge zanimive ugotovitve, na primer ta, da so močno ekološko orientirani posamezniki ('temno zeleni') izrazito naklonjeni nekaterim protidemokratskim in protiliberalnim stališčem. Avtorja zato menita, da je ta skupina verjetno zmožna zlorabiti ekološke cilje, se postaviti kot avantgarda za njihovo doseganje in delovati v imenu drugih - ter se pri tem posluževati nedemokratskih sredstev. Njuna empirična analiza tako potrди ključno tezo Wildavskega, da ekologizem ne predstavlja avtonomne ideologije, pač pa je sestavni del 'egalitarnega' ideološkega sklopa (Ellis, Thompson 1997:172-183).

Vprašljivo pa je, ali bi se takšni vzorci potrdili tudi v našem prostoru. Tu mislimo predvsem na mnogo manjšo profiliranost slovenskega prostora glede na kazalce 'redistributivnega egalitarizma'. Kar zadeva naklonjenost močni socialni vlogi države in sorazmerno nenaklonjenost zasebnemu podjetništvu ('pridobitništvu'), v našem prostoru ni bistvenih razlik med levim in desnim volilnim telesom, zato verjetno tudi ne obstaja prepoznavna individualistično profilirana skupina, ki bi nasprotovala ekološki orientaciji z individualistično-podjetniške paradigme (Rus v: Toš 1994:91-111; Malnar 1996: 164-170).

V tem smislu lahko tudi analizo Ellisa in Thompsona, oziroma povezovanje ekologije z levimi orientacijami, jemljemo predvsem kot študijo primera, saj se kot učinkovita pokaže predvsem v družbah z določenim vrednotnim profilom. Že sama avtorja navajata druge analitike, ki za evropski prostor npr. ugotavljajo zveze med ekologijo in desničarskimi, celo fašističnimi gibanji (Bramwell v: Ellis, Thompson 1997:182). Tudi Wildavsky in Douglas sta omenjala desne navezave na ekološko problematiko, saj naj bi moralistični zagovorniki tradicionalnih ameriških vrednot postavljali vzporednice med nečistostjo narave in karcinomi v telesu, oboje pa razlagali z nemoralnostjo v ekonomiji in politiki (v: Anderson 1997:110). Zanimive politične navezave pokaže tudi meritev iz leta 1990 na območju nekdanje Jugoslavije, ko je bila najvišja ekološka senzibiliziranost izmerjena v Sloveniji in na Kosovu, torej v najbolj raznolikih področjih, kar zadeva ekonomsko razvitost in prisotnost zeleno orientiranih političnih akterjev.

Toš (1993:69) je to presenetljivo dejstvo pripisal temu, da se je ekologija na Kosovu v tedanjem obdobju umestila v nek etnični oziroma nacionalni diskurz. Skozi ekološko skrb so Albanci izražali občutke eksploataranosti s strani srbske države. Umeščanje ekologije v konkretni ideološki sklop je torej mogoče mnogo bolje pojasniti s konkretnim družbenim kontekstom kot pa z univerzalnimi vzorci, iz česar sledi tudi primernost metode študije primera za takšno analizo.

Drugo vprašanje pa je, ali se ekološke orientacije vežejo na volilno telo katerega od političnih blokov ali strank. Inglehart na podlagi analize za Nemčijo in Francijo ekologizem v političnem prostoru umešča izven tradicionalne levo-desne delitve, torej kot avtonomno politično opcijo (Inglehart 1997:145, 249). Analiza te vrste na naših podatkih pokaže, da med volilci strank, razdeljenih v dva prepoznavna politična bloka (LDS, ZLSD, DESUS na eni, ter SDS, NSI, SLS na drugi strani) ni statistično značilnih razlik, kar zadeva razširjenost ekoloških orientacij po vseh treh merjenih dimenzijah¹³. Ekologija ostaja pri nas politično dokaj enakomerno razpršena po političnem polju, oziroma zaenkrat ni mogoče trditi, da se primarno umešča v katerega od ideološko-političnih polj.

3. Longitudinalni trendi ocen ekoloških tveganj

V predzadnjem delu se naša analiza pomika iz strukturne na medčasovno dimenzijo. Naš cilj je analiza dinamike oziroma trendov v zaznavi ekoloških tveganj, občutkov ogroženosti anketirancev zaradi okoljskih problemov. Uvodoma velja izpostaviti, da je zaznava teh tveganj z vidika laičnega posameznika pretežno ne-izkustvena. Radioaktivnega sevanja, gensko spremenjene hrane, kemikalij v hrani ali ozonske luknje izkustveno ni mogoče zaznati. Poglavitno mesto, kjer se tveganja izvorno konstruirajo kot spoznanje, je zato znanost, kar izpostavlja Beck v svoji teoriji družbe tveganja. Pri ekoloških tveganjih gre praviloma za grožnje, ki jih ni mogoče videti ali začititi in katerih učinki so včasih zamaknjeni na naslednjo generacijo. Zaznava tovrstnih groženj zato zahteva 'čutila znanosti'. V strogem pomenu so zato ekološke grožnje znanstveno konstruirane, le znanost ima sredstva, orodja za to, da jih predstavi kot 'probleme', ali pa da tega ne stori (Beck 1993:162-163). Odločilna vloga znanosti pri konstruiranju ekoloških problemov pa še ne pomeni, da znanost odločilno vpliva tudi na izpostavljenost posameznih tveganj v javnosti, ali na poudarke, ki jih v javnosti dobijo. Tu v ospredje mnogo bolj stopita medijska in politična logika, kot bomo videli kasneje, v zadnjem delu prispevka.

Po splošnem konsenzu analitikov se je koncept ekoloških tveganj - in z njim ekologizem kot politični projekt oziroma ideologija varovanja okolja - v Zahodnem svetu pričel uveljavljati na začetku sedemdesetih let, ko je postal del političnega govora, ko je pričelo naraščati število prostovoljnih organizacij, vladnih in mednarodnih agencij, kot tudi skrb javnosti zaradi stanja okolja (Grendstad, Selle 1997:158, Diez Nicolas 1999:332). Serija ekoloških katastrof v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja (Černobil, Bhopal, Otok treh milj) pa je, obenem z naraščajočo popularizacijo znanstvenih podatkov o okoljskih spremembah, izpostavila transnacionalno naravo

ekoloških vprašanj. Javnomnenjske raziskave v zahodnoevropskih državah kažejo splošno naraščanje okoljevarstvenega interesa javnosti v osemdesetih letih, ki doseže vrh okoli leta 1990. V tem desetletju postanejo stranke zelenih opazna sila v evropskem političnem prostoru in v nekaterih državah (Švedska, Zahodna Nemčija, Belgija, Italija, Švica, Avstrija) tudi dosežejo opazno število poslancev v parlamentu (Anderson 1997:86, Bell 1998:189).

3.1 Gibanje ocen ekoloških tveganj

Trende gibanja ocen ekoloških tveganj v slovenskem prostoru bomo prikazali s pomočjo indeksa, narejenega na podlagi kazalcev iz raziskave Slovensko javno mnenje, v kateri so bili takšni kazalci (deloma) uporabljeni že leta 1973. Niz tveganj za tvorjenje indeksa je imel v različnih letnih raziskavah svojo daljšo ali krajšo različico. Daljša serija indeksov sega v leto 1973 (do leta 2000) in pri njej je indeks sestavljen na podlagi ocene 5 ekoloških problemov. Druga, krajša serija indeksov, ki sicer naslavlja širšo problematiko (vsebuje ocene 7 ekoloških problemov), pa sega od leta 1986 dalje, ker sta bila prejšnjemu nizu tveganj dva problema dodana (celotno besedilo vprašanja s tveganji je v *Prilogi 2*). Indeks je v obeh primerih narejen na način preprostega seštevanja števila ekoloških problemov, ki jih anketiranec zaznava kot nevarne. Kot merilo, da nek ekološki problem zaznava kot nevaren, smo vzeli desni del lestvice, torej pritrdilni odgovor 'mi škoduje, zelo me moti' ali 'življenjsko me ogroža'. Anketiranec pri vsakem ekološkem problemu, kjer izbere enega od teh dveh skrajnih odgovorov, dobi po 1 točko, tako da je razpon indeksa od 0 do 5 (serija 1973-2000) oziroma od 0 do 7 točk (serija 1986-2000)¹⁴.

Gibanje agregatnih ocen števila tveganj v Sloveniji je prikazano v *Tabeli 3*. Nesrečo v jedrski elektrarni v Černobilu smo vzeli kot referenčni dogodek, ki definira posamezna značilna obdobja, saj je iz podatkov razvidno, da je bil prav ta dogodek ključen za pojasnjevanje sprememb ekoloških orientacij v naslednjem obdobju. Prvi, pet-stopenjski indeks nam daje možnost vpogleda v dogajanje v sedemdesetih letih. Izhodišče je leto 1973, ko je povprečno število navedenih nevarnih tveganj manj kot 1. V vseh meritvah pred Černobilom (kamor sodi tudi meritev 1986, ki je bila izvedena še pred nesrečo), se povprečje giblje blizu ena, iz česar sledi, da se ocena nevarnih ekoloških tveganj pri anketirancih v povprečju omejuje na en primer.

Na 7-stopenjskem indeksu pa je tik pred Černobilom (1986) to povprečje manj kot 2 (1.62), naslednje leto pa naraste na 3.26. V enem letu iz 45% na 68% naraste tudi delež tistih, ki zaznavajo vsaj eno nevarno ekološko tveganje, iz 14% na 37% pa delež tistih, ki zaznavajo 5 ali več nevarnih ekoloških tveganj. Povprečna ocena števila nevarnih tveganj doseže vrh leta 1990, ko anketiranci v povprečju navajajo skoraj 4 nevarne ekološke probleme (3.88).

Tabela 3: Gibanje povprečnega števila ekoloških tveganj na podlagi indeksa 5 in 7 ekoloških problemov.

	pred Černobilsko obdobje				Černobilsko obdobje			post-Černobil. ob.	
	1973	1976	1980	1986	1987	1990	1993	1998	2001
povprečno navedeno število nevarnih tveganj (max = 5):	0.92	1.50	1.30	1.17	2.21	2.71	2.21	2.00	1.83
povprečno navedeno število nevarnih tveganj (max = 7):	-	-	-	1.62	3.26	3.88	3.15	2.81	2.50
% delež ljudi, ki zaznava vsaj eno nevarno ekološko tveganje	41	56	47	45	68	75	67	64	61
N =	2098	2059	2031	2053	2033	2050	1044	1008	1098

Vir: SJM 1973-2000

Dogajanje po letu 1986, ki je z vidika hitrosti sprememb v ocenah anketirancev nadvse dinamično, bi lahko imenovali 'učinek Černobila'. Po eni strani gre za njegovo 'demonstracijsko' dimenzijo, saj je v javnosti deloval kot ključni referenčni dogodek zvezi v ekologijo, kot dokaz, da je ekološka katastrofa velikih razsežnosti res mogoča. Po drugi strani pa je imel ta učinek trajnejšo institucionalno dimenzijo, saj je povzročil veliko politično in medijsko izpostavljenost problematike ekoloških tveganj nasploh, prodor 'zelenih' političnih akterjev, gibanj na javno sceno. Zato je vrh učinka zamaknjen v leto 1990, ko v večini držav izmerijo najvišje ocene tveganj (glej tudi Toš, Trampuž 1993:5).

Takšna dinamika ocen ekoloških tveganj nakazuje, da je njihov najmočnejši prediktor doba oziroma dogodki, ki vplivajo na občutke ogroženosti prebivalstva. Vidimo, da ocene ogroženosti v povezavi s konkretnimi dogodki lahko narastejo zelo hitro. Obenem lahko sorazmerno hitro tudi upadejo, ko medijska in politična izpostavljenost problematike upade. Ta 'prevelika' dinamika ocen ekoloških tveganj je obenem tudi razlog za vprašljivo veljavnost teh kazalcev kot kazalcev trajnejših ekoloških orientacij anketirancev. Pri pomembnem delu anketiranih so v ocene tveganj očitno vgrajeni predvsem aktualni dogodki in ne trajnejše orientacije. Vendar pa lahko povečani občutki ogroženosti v nekem obdobju krepijo stališča in ravnanja, ki jih definiramo kot ekološko orientirana. Če v nekem obdobju veliki deleži prebivalstva ekološka tveganja dojemajo kot nevarna, bodo tudi bolj pripravljene postaviti ekološke prioritete pred druge, plačevati ekološke stroške ali delovati v korist ekoloških ciljev¹⁵. Zelo verjetno pa je, da bo del anketiranih takšna ravnanja in prioritete opustil, ko mine neko obdobje 'ekološkega preplaha'. Porast ocen tveganj med letoma 1986 in 1987 lahko ocenimo kot primer takšne ekspanzije 'ekoloških orientacij' (kolikor jih opazujemo skozi zaznave tveganj), povezane z nekim dogodkom in njegovimi medijskimi in političnimi učinki. Ekološka tveganja so po Černobilu postala izpostavljena politična in medijska tema in so močno prodrla v zavest javnosti. V raziskavi SJM leta 1987 je 89% anketiranih zatrnilo, da se 'boji ponovitve tovrstne katastrofe pri nas ali kje blizu nas v Evropi' (Toš 1997:570).

Značilno je tudi, da javnost ni segmentirala ekoloških tveganj, pač pa se je povečala zaznava teh tveganj nasploh. V *Tabeli 4*, ki prikazuje gibanje občutkov ogroženosti za pet posamičnih kazalcev indeksa ekoloških tveganj lahko vidimo, kako je 'černobilski vlak' v enem letu - in nato še za petletno obdobje naprej - povzročil velik porast ocene tveganj pri vseh¹⁶.

Tabela 4: Gibanje deleža ocen o nevarnosti posameznih ekoloških tveganj (prikazan je seštevek odgovorov 'škoduje, me zelo moti' in 'življenjsko me ogroža') (v %)

	1973	1975	1980	1986	1987	1990	1993	1998	2001
onesnaženost voda	16	30	27	23	45	42	47	42	39
onesnaženost zraka	21	28	21	20	33	48	37	31	30
uporaba kemikalij v prehrabnenih proizvodih	15	28	28	30	53	49	50	49	43
jedrsk elektrarne in odpadki	-	-	-	15	42	31	36	31	24
propadanje gozdov	-	-	-	31	62	50	57	50	43
N =	2098	2059	2031	2053	2033	2050	1044	1008	1098

Vir: SJM 1973-2000

V devetdesetih letih pa se pričnejo ocene tveganj postopoma zniževati in se leta 2001 že precej znižajo, glede na leto 1990. Vendar pa se ne znižajo na raven, prisotno pred Černobilom. Delež ljudi, ki zaznava vsaj eno nevarno ekološko tveganje se je v predčernobilskem obdobju gibal okoli 45%, v postčernobilskem pa se je ohranil nad 60%. Tudi povprečno število zaznanih nevarnih tveganj je ostalo višje kot pred Černobilom, čeprav se precej zniža v primerjavi z vrhom, doseženim leta 1990. V *Tabeli 4* tudi vidimo, da vsi elementi indeksa ne prispevajo enako k zniževanju občutkov ogroženosti, čeprav se gibljejo v isti smeri (upadajo). Glede na svoje najvišje deleže tako še zlasti upadejo občutki ogroženosti, kar zadeva nuklearne elektrarne, pa tudi skrb zaradi 'propadanja gozdov'. Videti je, da so anketiranci postali nekoliko bolj selektivni, obenem pa tudi, da je ekologija, oziroma zavedanje ekoloških tveganj, ostala del njihovih orientacij. Podobno ugotavlja Bell, ko pravi, da kljub precejšnjim nihanjem v ocenah ekoloških tveganj ekologizem očitno predstavlja več kot modno muho in se je vsidral kot trajna tema političnih razprav (Bell 1998:189). Tudi naši podatki to potrjujejo.

Kljub temu pa velika dinamika zaznav ekoloških tveganj predstavlja enega poglobitvenih argumentov, s katerimi se postavlja pod vprašaj teza, da se v razvitem svetu krepijo ekološke vrednote, kot del sklopa postmaterialističnih vrednot. Tudi Diez-Nicolas ugotavlja, da je gibanje občutkov ogroženosti mogoče mnogo bolje pojasniti z dogodki kot pa s socializacijskimi učinki. Ob tem navaja, kako imajo kratkoročne ekonomske krize za posledico hiter obrat v (stališčih) javnosti, ki prične ekonomske prioritete postavljati pred ekološke. Nasprotno temu pa druge postmaterialistične vrednote ne kažejo takšne občutljivosti na zunanje dogajanje (Diez-Nicolas 1999:347). Kar zadeva občutljivost na zunanje dogodke, tako ekološke kot ekonomske, torej 'obnašanje' ekoloških orientacij odstopa od 'obnašanja' siceršnjih post-materialističnih

vrednot, oziroma od obnašanja vrednot nasploh. Ekološke orientacije, še zlasti pa ocene ekoloških tveganj, so, kot je videti, najmanj stabilen element postmaterialističnega sklopa vrednot, oziroma je težko zagovarjati tezo, da so (že) etablirane kot 'vrednote', v podobnem pomenu, kot so to npr. družbena participacija, toleranca, solidarnost itd.

Na tem mestu se nam zdi primerno narediti še kratek ekskurz o medčasovni dinamiki zveze med izobrazbo in ocenami ekoloških tveganj. V drugem delu naše analize smo videli, da je izobrazba dejavnik, ki najboljše pojasnjuje ekološko orientiranost posameznika. Kot je videti, pa to ne velja (več) za pojasnjevanje posameznikove zaznave ekoloških tveganj. Medčasovne primerjave pokažejo, da so bolj izobraženi anketiranci v prvih dveh obdobjih ekološka tveganja ocenjevali značilno višje (*glej Prilogo 3*). V postčernobilskem obdobju pa pride do sprememb. Z meritvijo 1998 sistematične razlike pričnejo izginjati in skoraj enako visoke občutke ogroženosti izkazujejo anketiranci s poklicno in srednjo ter visoko šolo. V meritvi leta 2001 pa med najnižje in najvišje izobraženo skupino ni več statistično značilne razlike¹⁷. Če je bila torej (višja) izobraženost v prvih dveh obdobjih dejavnik zviševanja ocen ekoloških tveganj, se zdi, da zdaj deloma postaja dejavnik zniževanja, strah pa se seli v kategorije nižje izobraženih.

Del razlage za sorazmerno večji upad občutkov ogroženosti pri izobraženih verjetno lahko iščemo v njihovem izrazito naklonjenem odnosu do znanstvene argumentacije. Ta se v primeru ekoloških tveganj odraža v večji 'informiranosti' izobraženecv, pri čemer informiranost pojmuje kot boljše poznavanje prevladujočih strokovnih mnenj, argumentov, podatkov v zvezi z ekološkimi tveganji (o delni spornosti takšne definicije bomo govorili v zadnjem delu članka)¹⁸. To lahko jemljemo kot potrditev teze iz omenjen teorije center-periferija, ki pravi, da se v družbenem centru koncentrija višja informiranost oziroma znanje (Diez-Nicolas: 335). Mogoče je torej, da je v predčernobilskem in černobilskem obdobju večja informiranost pomenila predvsem večje zavedanje nevarnosti različnih vidikov ekoloških tveganj, v postčernobilskem pa večje zavedanje relativnosti teh tveganj in nasprotujočih si strokovnih interpretacij.

Če sklenemo pregled gibanja ocen ekoloških tveganj skozi čas, bi lahko rekli, da ob enakih drugih pogojih (tu imamo v mislih predvsem odsotnost večjih 'ekoloških preplahov') lahko pričakujemo nadaljnje zniževanje ocen ekoloških tveganj, saj ta tveganja na lestvici politično-medijskih prioritet nikoli več niso bila tako visoko, kot okoli leta 1990. Vendar pa lahko, kot smo videli, dokaj nepričakovano pride tudi do hitrih sprememb. Andersonova navaja tri pglavitne faktorje, ki vplivajo na gibanja občutkov ekološke ogroženosti javnosti: splošno mesto ekologije v medijskih in političnih prioritetah, ekonomska situacija v družbi, ter pojavljanje medijsko odmevnih ekoloških dogodkov (Anderson 1997:92). Glede na občutljivost teh ocen na 'dogodke, bi se trend (umirjanja) torej lahko zelo hitro obrnil.

Teoretični model analize ocen tveganj v javnosti mora zato vključevati tudi vlogo virov informiranja in zlasti medijev, kot glavnih posrednikov med viri informacij, dogodki in javnostjo. V zadnjem delu članka se bomo zato ukvarjali z vprašanjem, katere vire oziroma akterje informiranja v zvezi z okoljem javnost dojema kot najbolj legitimne, verodostojne.

4. Zaupanje virom informiranja

Vprašalnik iz leta 2000 je meril zaupanje anketiranih v pet virov informiranja¹⁹. Iz *Tabele 5* je dokaj jasno razvidna hierarhija virov, kar zadeva stopnjo zaupanja javnosti vanje. Dva za javnost najbolj verodostojna vira sta univerzitetni strokovnjaki ter ekološke skupine. Mediji zasedajo sredinsko mesto, saj jim zelo ali precej zaupa le tretjina anketiranih, večina pa se nahaja v skeptični srednji kategoriji. Najmanj zaupanja uživajo vladne službe, še zlasti pa podjetja, pri katerih dve tretjini anketiranih izražata pretežno ali popolno nezaupanje.

Tabela 5: Zaupanje virom informiranja o okolju. (v %)

	zelo zaupam + precej zaupam	zaupam do določene mere	ne zaupam preveč + čisto nič ne zaupam
strokovnjaki na univerzah	69	23	8
okoljevarstvene skupine	58	32	10
mediji (radio in televizija)	35	46	19
vladne službe	15	41	44
podjetja, industrija	6	28	66

Vir: SJM 2000

Zaupanje strokovnjakom na univerzah je torej na splošno zelo visoko, še višje pa je pri izobražencih. Nakazali smo že, da je večje zaupanje te kategorije v znanstveno argumentacijo lahko tudi eden od razlogov relativnega upada ocen nevarnosti ekoloških tveganj pri njih. Izobraženci, ki so sami del sistema znanosti, prej - v primerjavi z drugimi - sprejmejo logiko argumentacije strokovnjakov, ki tveganja praviloma relativizirajo oziroma zanje postavljajo 'meje statistične značilnosti' (Hannigan 1995:99). Višje zaupanje izobražencev v argumente znanosti in stroke pokažejo tudi nekateri starejši podatki v zvezi z jedrskimi tveganji pri nas. Tako se leta 1990 izobraženci bistveno bolj kot druge kategorije strinjajo s trditvijo, da '*jedrske elektrarne obratujejo vedno bolj zanesljivo*' (Kurdija 1993:118). Kar zadeva usodo jedrske elektrarne Krško, pa so se v začetku devetdesetih let manj izobražene skupine bolj zavzemale za referendum, izobražene pa za odločanje strokovnjakov (Gantar 1993:134). Ne nazadnje so bili bolj izobraženi tudi značilno bolj naklonjeni sprejeti odlagališče radioaktivnih odpadkov v svojem kraju, ob pogoju, 'da je varno' (1993:137), kar zopet predpostavlja predvsem ustrezna zagotovila strokovnjakov o tem.

Vendar pa strokovnjakom najvišje zaupanje med vsemi viri izkazujejo tudi vse druge izobrazbene skupine. Ob tem pa številni avtorji izpostavljajo, kako znanost oziroma stroka pri ocenjevanju ekoloških tveganj nikakor ni enotna, pač pa je strokovno in tudi interesno razcepljena. Hannigan nekoliko ironično poudarja, kako so znanstvene študije ekoloških tveganj zanesljive le, dokler jih ne izpodbijejo naslednje študije. Ob tem navaja 'spiralo' odkrivanja posledic kislega dežja, pri čemer del znanstvenikov odkriva škodljive učinke za gozdove, drugi znanstveniki ta odkritja zavrnejo, naslednji jih ponovno odkrijejo itd. (Hannigan 1995:99). Isti primer navaja Lomborg, ki pa ob tem tudi izpostavi, kako za definicijo nekega ekološkega tveganja lahko stoji tudi interes

dela znanstvene skupnosti. Tako navaja, da se je 10 let razprav o kislem dežju končalo tako, da je strah v zvezi s tem v glavnem izpuhtel, obenem pa je bilo v tem desetletju v Zahodni Evropi izvedenih veliko število raziskav tega pojava, ki so jih v okviru nacionalnih raziskovalnih programov financirale države, katerih javnost in politiko je del znanosti opozarjal na to nevarnost (Lomborg 2001:37). Tu lahko dokaj neposredno na delu opazujemo resničnost Bergerjeve teorije 'knowledge class', oziroma vidimo, kako izobraženci - v tem primeru tehničnih strok - skozi postavljanje ekoloških tveganj vnovčijo svojo ekspertizo.

Okoljevarstvene skupine so po zaupanju javnosti na drugem mestu. Zaupanje vanje je značilno višje pri mlajših²⁰. Poglavitna prednost okoljevarstvenih skupin je v tem, da jih javnost praviloma vidi kot moralne oziroma načelne akterje, za razliko od npr. vlade, medijev in zlasti podjetij, pri katerih ekološki interes ni prioriteta, ali pa je celo v ostrem nasprotju z njihovimi prioriteta. Zato javnost, pa tudi mediji, tem skupinam izkazuje sorazmerno visoko zaupanje²¹.

Protipol okoljevarstvenim skupinam so podjetja, ki jih javnost zaznava kot izrazito zainteresiran in s tem pristranski, nekredibilen vir informacij, zato je zaupanje podjetjem je izredno nizko²². V literaturi ne manjka primerov, ki dokazujejo, da so podjetja zaradi svojega ekonomskega interesa pogosto zainteresiran oziroma pristranski vir informacij. Po nekaterih kritično-teoretskih študijah pa imata visoka tehnologija in težnja po zaščiti interesov podjetij, predvsem nuklearnih elektrarn, implikacije tudi za celotno družbeno organizacijo, ki jo potiskata v smeri večje centralizacije in povečevanja nadzora (Uhan v: Toš 1993:26). Kar javnost praviloma spregleduje pa je dejstvo, da so zainteresiran vir informiranja lahko tudi okoljevarstvene skupine, predvsem zaradi svoje politične ali ideološke motiviranosti.

Tudi zaupanje uradnim ali vladnim virom je sorazmerno nizko, saj jim po lastnih trditvah pretežno zaupa le 15% ljudi. V tem kontekstu je zanimiv tudi podatek, da je v raziskavi Slovensko javno mnenje leta 1990 le 31% ljudi menilo, da bi 'v primeru morebitne nesreče v jedrski elektrarni Krško odgovorni takoj in odkrito obvestili javnost' (Toš 1999b:52).

Hannigan izpostavlja, kako uradni viri praviloma poudarjajo iracionalnost strahov javnosti in si kot poglavitni cilj zadajajo izobraževanje, s pomočjo katerega naj bi javnost uvidela pretiranost svojih reakcij (1995:104). Vladni ali uradni viri se po nekaterih raziskavah v medijih sicer najbolj citirajo, vendar pa so pogosto bolj odmevna medijska sporočila okoljevarstvenih skupin. Uradni viri so pogosto počasni in zadržani, medtem ko so sporočila okoljevarstvenih skupin praviloma hitra, atraktivna in dramatična, torej bolj v skladu z medijsko logiko 'produkcije novic' (Anderson 1997:166). Vendar pa je na podlagi ugotovitev nekaterih raziskav s kvalitativno metodologijo mogoče sklepati, da je zaupanje uradnim virom verjetno precej večje kot anketiranci navajajo v anketah. Raziskovalci Glasgowske medijske skupine so tako s panelno kvalitativno raziskavo ugotavljali odnos britanske javnosti do BSE. Pokazalo se je, da se je javnost pri prvem preplahu v zvezi z BSE leta 1992 močno zanašala na verodostojnost vladnih ekspertov o nemožnosti prenosa bolezni na ljudi. Bolezen so zato dojemali kot nerealno nevarnost, niso imeli namena spreminjati svojih prehrabnih navad, medijsko poročanje, ki je

temeljilo na 'alternativnih' razlagah nevladnih strokovnjakov, pa so označevali kot senzacionalistično. Ko pa je vlada v letu 1996 uradno objavila, da obstaja možnost povezave med BSE in novo obliko kreutzfeld-jakobove bolezni, so pričeli isti respondenti to bolezen dojemati kot zelo nevaren problem, radikalno so spremenili prehrabene navade in intenzivno so pričeli spremljati medijsko sporočanje o bolezni. Kljub izraženemu ogorčenju zaradi zavajajočega stališča vlade v preteklosti, so tako respondenti zopet sprejeli stališče istega uradnega vira kot verodostojno oziroma odločilno za svoje ravnanje (Reilly v: Philo 1999:128-144).

Mediji imajo med viri informiranja posebno mesto, saj so obenem posredniki med vsemi ostalimi viri in javnostjo. Zato so prav mediji, tako z lastnimi stališči, kot z načinom posredovanja stališč drugih virov, močno udeleženi pri 'produkciji' občutkov ogroženosti. Mediji k problematiki ekoloških tveganj pristopajo na sebi specifičen način, skozi logiko 'produkcije novic'. Praviloma pri novicah, povezanih z ekologijo, izpostavljajo predvsem vidik tveganja, dramatičnost, nevarnost za zdravje, osredotočajo se na konkretne dogodke, poudarjajo vizualni element ter izpostavljajo morebitno politično kontroverznost tematike (Anderson 1997: 115-122). Pomen elementa 'socialne drame' za pridobitev medijske pozornosti poudarja tudi Hannigan (1995:69). Prav s pomočjo medijev velike učinke v javnosti pogosto dosežejo ekološke skupne pritiska, katerih akcije so v nekaterih primerih zavestno ustrojene tako, da dosežejo čim večjo medijsko odmevnost. Več avtorjev omenja primer organizacije Greenpeace, ki ob svojih akcijah vedno poskrbi za atraktivne posnetke, akcije so zastavljene dramatično, konfrontacijsko, javnost jih vidi kot 'herojske' (boj 'Davida proti Goljotu'). Zaradi takšnega ustroja so za medije 'pravo darilo', kot navaja Nick Gallie, nekdanji direktor za publiciteto pri Greenpeaceu (Anderson 1997:35, 126).

Analize ravnanja medijev kažejo, da sami mediji zaradi logike pridobivanja občinstva in z njo povezanega iskanja 'zanimivih' novic, naravno konvergirajo predvsem k ekološkim organizacijam in 'disidentskim' znanstvenikom. Rothman in Lichter (v: Gross, Levitt, Lewis 1996:231-242) sta za prostor ZDA naredila študijo reprezentativnega vzorca 400 strokovnjakov, članov zveze raziskovalcev rakavih obolenj, ter analizo vsebin vzorca 1206 prispevkov iz vodilnih elektronskih in pisanih medijev na temo zveze med stanjem okolja in rakom. Ugotovila sta, da medijsko poročanje bistveno odstopa od prevladujočih stališč strokovnjakov, zato pa je dokaj blizu stališčem okoljevarstvenikov. Tako je 85% medijskih prispevkov navajalo, da Ameriki grozi 'epidemija raka', kar je menilo tudi 60% okoljskih aktivistov in le 31% strokovnjakov. Da so rakotvorne snovi nevarne tudi v najmanjših dozah, je navajalo 66% medijskih prispevkov, več kot 50% aktivistov in 28% strokovnjakov. Da je mogoče iz testov na živalih sklepati na stanje pri ljudeh, pa je soglašalo 50% medijskih prispevkov in 27% strokovnjakov. Še ena zanimiva ugotovitev raziskave je bila, da imajo strokovnjaki, ki so bili v medijih najbolj izpostavljeni ali citirani v zvezi z omenjeno problematiko, v sami znanstveni skupnosti sorazmerno najmanjši ugled. Avtorja ob tem menita, da mediji s tem javnost zavajajo, saj kot stališča znanstvene skupnosti prikazujejo stališča posameznikov, ki od nje odstopajo in jim s tem podeljujejo "znanstveno" avtoriteto (1996:240). Tudi Andersonova navaja pritožbe strokovnjakov, da se mediji, kar zadeva

ekološka tveganja, pogosto zanašajo na 'psevdo-eksperte', da predvsem poudarjajo emocionalni vidik, nesorazmerno izpostavljajo nekatera tveganja ali dogodke ipd. (1997:115). Obenem pa naši rezultati kažejo, da javnost sporočil medijev ne sprejema nekritično, saj veliko zaupanje medijem v zvezi z okoljem izkazuje le tretjina anketirancev. Da je odnos med medijskim sporočilom in občinstvom dokaj kompleksen in ga ni mogoče pojasniti zgolj z enosmernim vplivom, pa kažejo tudi mnoge medijske študije (npr. Philo:1999).

Ugotovimo torej lahko, da avtoriteta znanosti predstavlja najmočnejši argument pri prepričevanju javnosti v zvezi z okoljem oziroma ekološkimi tveganji. Na to avtoriteto se sklicujejo tako vlada kot okoljevarstvene skupine. Kljub prednosti, ki jo anketiranci v anketi dajejo ekološko 'načelnim' okoljevarstvenim skupinam, v katere izražajo dokaj visoko zaupanje, pa nekatere bolj poglobljene študije kažejo, da javnost implicitno najbolj verjame uradnim virom.

5. Sklep

Na podlagi analize in teoretičnih pričakovanj bi lahko naredili sklep, da se bo delež postmaterialističnih vrednot v Sloveniji na splošno povečeval, v njegovem okviru pa tudi prisotnost *ekoloških orientacij* - postavljanja ekoloških prioritet, pripravljenosti na plačevanje ekoloških stroškov, večje ekološke politične aktivnosti in drugih ekoloških ravnanj. Vendar pa to pričakovanje vežemo predvsem na povečevanje deleža kategorije izobražencev v našem prostoru, kar se bo posredno odrazilo v večji ekološki orientiranosti mlajših oziroma prihajajočih generacij. Pogoj za takšen (rastoči) trend pa je odsotnost morebitnih dolgotrajnejših ekonomskih ali političnih pretresov, na katere je prav sklop ekoloških orientacij med vsemi elementi postmaterialističnega sklopa najbolj občutljiv. Prav zaradi takšne pomanjkljive trajnosti in stabilnosti teh orientacij ter njihove premalo deterministične povezave z ravnanji, se nam izraz 'ekološke orientacije' zdi ustrežnejši od izraza 'ekološke vrednote'. Obenem pa lahko pričakujemo, da bo gibanje ocen *ekoloških tveganj* bolj dinamično in s tem manj predvidljivo, saj so te ocene še bolj občutljive na konkretne dogodke oziroma ekološke preplaha ter na posledično politično in medijsko izpostavljenost tematike.

Zaenkrat pa v našem prostoru ostaja odprto tudi zanimivo vprašanje, ali se bo ekolo-gija bolj jasno umestila v enega od obeh obstoječih strankarskih oziroma političnih blokov, ali pa se bo morda jasneje kot doslej vzpostavila kot samostojna politična in ideološka pozicija, kot je to primer v nekaterih drugih evropskih državah. Inglehart tako na podlagi analize za Nemčijo in Francijo ugotavlja, da se ekologizem v političnem prostoru teh družb umešča izven tradicionalne levo-desne delitve in ostaja avtonomna politična opcija (Inglehart 1997:145, 249). Za slovenski politični prostor bi zaenkrat lahko ocenili, da politični in ideološki potencial ekološke tematike ostaja na strani vladnih in nevladnih političnih akterjev še dokaj 'neizkoriščen', čeprav je ta tematika izrazito politične narave - umešča se v kontekst razvojnih vprašanj, vprašanj družbenih prioritet in ciljev, vprašanj kakovosti življenja, predvsem pa tudi v kontekst vprašanj nadzora (nad stanjem okolja, ravnanjem ljudi, podjetij ipd.) in s tem v kontekst odnosov družbene moči.

Zahvala

Na tem mestu se želim zahvaliti obema recenzentoma, še zlasti pa Anton Krambergerju, za trud in tehtne metodološke pripombe k prvi verziji besedila, ki so veliko pripomogle h končni kakovosti in preglednosti celotnega prispevka.

Opombe

1. Projekt ISSP (International Social Survey Programme) poteka od leta 1985 in trenutno vključuje 38 držav. V okviru raziskave se izvajajo periodične meritve večjega števila družboslovno relevantnih tematik na nacionalnih reprezentativnih vzorcih. Tematike: družina, vloga države, neenakost, ekologija, religija, nacionalna identiteta idr.
2. V času analize mednarodni primerjalni podatki še niso bili na voljo, saj mednarodna datoteka pri raziskavi ISSP nastane z zamikom dveh ali treh let.
3. Lestvica pri prvi dimenziji: 1 - močno soglašam; 2 - soglašam; 3 - niti soglašam, niti ne soglašam; 4 - ne soglašam; 5 - sploh ne soglašam. Lestvica pri drugi dimenziji: 1 - zelo pripravljen; 2 - kar precej pripravljen; 3 niti pripravljen, niti nepripravljen; 4 - kar precej nepripravljen; 5 - zelo nepripravljen.
4. V tem kontekstu so zanimivi primerjalni rezultati na enako vprašanje, zastavljeno leta 1993 v prvi ekološki raziskavi ISSP. Takrat je stališče, da je skrb za okolje pomembnejša kot dogajanje v zvezi s cenami in zaposlitvijo izrazilo 53% anketiranih v nekdanjem Zahodnem in 39% v Vzhodnem delu Nemčije, to stališče pa je bilo nasploh manj pogosto pri anketirancih iz tranzicijskih držav. To potrjuje ugotovitev, da prisotnost gospodarskih problemov praviloma znižuje ekološke prioritete javnosti, k čemur prispeva tudi manjša politično-medijska izpostavljenost ekološke problematike v državah z gospodarskimi težavami.
5. Ta opcija sicer tvori mersko sredino lestvice, obenem pa anketirancem pogosto omogoča umik iz skrajnih odgovorov, ki jih v resnici zastopajo, a jih ne želijo (javno) izraziti, ker tak odgovor ni 'všečen'. Zato se lahko v tem deležu skriva precejšen del anketirancev, ki ekoloških stroškov v resnici niso pripravljeni plačevati. Če bi hoteli to dilemo izostriti, bi morali vprašanje postaviti v dihotomizirani obliki in anketirance s tem 'prisiliti', da se jasno opredelijo - iz tako izostrene dileme je zatem možen umik anketiranca le z neodgovorom na vprašanje.
6. Dajanje 'družbeno zaželenih odgovorov' se sicer vpisuje tudi v anketirančevo sporočanje ravnanj. Za anketirance je tudi pri navajanju dejanskih ravnanj, značilna določena 'pristranost spomina'. Metodološki eksperimenti kažejo, da anketiranci pogosto sporočajo višjo frekventnost družbeno zaželenih ravnanj (npr. obiskovanje knjižnice, udeležba na volitvah) kot je dejanska, ali pa nižjo frekventnost ravnanj, ki bi lahko škodila njihovem ugledu (npr. pitje alkoholnih pijač).
7. Po podatkih raziskave ISSP iz leta 1993 so deleži anketiranih, ki so dali v zadnjih petih letih denarni prispevek okoljevarstveni skupini, zelo različni: Nizozemska 44%, Kanada 41%, Norveška 29%, Nemčija 19%, Italija 14%, Slovenija 8%, Češka 6% itd. Podobne razlike so, kar zadeva podpisovanje peticije.
8. Po podatkih ISSP 1993 odpadke vedno sortira 56% anketiranih v Zahodni Nemčiji, 44% na Japonskem, 43% Avstraliji in na Nizozemskem, 38% v ZDA, 26% v Italiji 20% v Britaniji, ter 18% na Madžarskem, 17% v Sloveniji, 12% na Češkem, 9% na Poljskem, 4% v Rusiji.
9. Obstaja tudi širša različica indeksa, ki je sestavljen iz 12 ciljev. Vendar se ožja različica zelo pogosto uporablja kot zadostna, saj je v visoki korelaciji z ostalimi 8 kazalci (glej tudi Diez-Nicolas 1999:337).

10. Testi povezanosti so bili narejeni z zgoščenimi, tri-stopenjskimi lestvicami odgovorov na navedene trditve
11. Pri zadnjem kazalcu (podpisovanje peticije) pogoji za tovrstno statistično kontrolo niso podani, zaradi premajhnega števila anketiranih, ki so odgovorili, da so podpisali peticijo.
12. Tako na primer v kategoriji anketiranih z osnovno šolo 59% 'materialistov' ne bi plačevalo višjih davkov zaradi okolja, med postmaterialisti z osnovno šolo pa je takih le 21% (večina pa jih 'prebegne' v srednjo kategorijo neodločenih - niti-niti). V skupini visoko izobraženih pa je višje davke pripravljenih plačevati le 15% 'materialistov' in kar 59% 'postmaterialistov'. V srednjih dveh izobrazbenih kategorijah pa razlike niso tako izrazite.
13. Povezavo smo ugotavljali s kontingenčnimi tabelami med tremi kazalci ekoloških orientacij ter strankarsko orientacijo. Volilci strank so bili razdeljeni v dva politična bloka, saj volilnega telesa posamičnih strank zaradi premajhnega števila anketiranih ni bilo mogoče analizirati. Vse tri zveze (ekološke dimenzije po dveh blokkih) so bile statistično neznačilne.
14. Indeks bi lahko sestavili tudi tako, da bi v seštevku vključili vse vrednosti na lestvici pri posameznih kazalcih oziroma problemih. Poglavitni razlog, da se nismo odločili za to različico, je dejstvo, da lestvica pri tem vprašanju z vidika enakomernosti gradacije ni optimalna, oziroma nima zadostnih značilnosti 'lepe' ordinalne lestvice, kot je npr. Likertova.
15. Kot ilustracijo pomena občutkov ogroženosti za stališča, povezana z ekološko problematiko, lahko navedemo tudi podatek, da se je leta 2000 za delovanje jedrske elektrarne Krško do dokončne izrabe zavzemalo 64% anketirancev, ki menijo, da v naslednjih 5 letih v Evropi ne more priti do jedrske nesreče podobne černobilski, in le 20% tistih, ki menijo, da je takšna nesreča zelo verjetna.
16. Gozdovi se tu pojavljajo kot posebno specifična kategorija, kjer javnost redno zaznava visoka ekološka tveganja, četudi ni posebnih strokovno podprtih razlogov za to. Verjetno bi bila razlaga tega pojava mogoča skozi analizo specifičnega simboličnega pomena gozdov, deloma celo politične izpostavljenosti gozdov. Deloma pa gre lahko za metodološko razlago, namreč za dokaj 'dramatično' formulacijo vprašanja, ki govori o 'propadanju gozdov' (Malnar, Šinko 1998).
17. Statistično značilnost razlik med skupinami smo preverjali z ONE-WAY analizo variance (na povprečju indeksa ekoloških zaznave tveganj).
18. V vprašalniku leta 2000 je bilo postavljenih več trditev, ki so bile namenjene preverjanju anketirančevega poznavanja ekoloških problemov. Pokaže se, da je boljša informiranost povezana predvsem z višjo izobrazbo. Tri ali štiri pravilne odgovore na štiri 'testna' vprašanja navede le 14% anketiranih z osnovnošolsko izobrazbo, 23% s poklicno, 37% s štiriletno srednjo in 52% z višje- ali visokošolsko.
19. Lestvica: 1 - zelo zaupam; 2 - precej zaupam; 3 - zaupam do določene mere; 4 - ne zaupam preveč; 5 - čisto nič ne zaupam
20. Zanimivo je, da višje zaupanje mladih ni značilno za noben drug vir informacij. To nakazuje, da je sorazmerna 'hladnost' mladih do ekologije pri nas morda v tem, kar izpostavi Eder, da je namreč ekologizem danes že skoraj izgubil attribute alternativnega političnega diskurza in je postal del mainstream političnega diskurza. Attribute alternativnosti so po njegovem ohranili le še deli ekološkega gibanja, kot npr. borci za pravice živali in radikalnejša gibanja 'globoko zelenih' (v: Anderson 1997:101). Mlade pa pogosteje privlači prav radikalnejša politična forma.
21. Ilustrativen je tu primer spopada med ekološko organizacijo Greenpeace in multinacionalno Shell, ki je hotela leta 1995 v morje potopiti naftno ploščad Brent Spar. Greenpeace je trdil, da bo na ta način v morje izteklo 5000 ton nafte. 'Spopad' je bil dramatičen, medijsko atraktiven

in je povzročil bojkot Shellovih produktov v Nemčiji in v nekaj drugih državah. Shell je popustil in ploščadi ni potopil. Čez nekaj mesecev je Greenpeace priznal, da so bile njihove meritve napačne in da bi v morje steklo bistveno manj nafte (75-100 ton), čemur je sledilo obdobje precejšnjega medijskega skepticizma do Greenpeacea (Anderson 1997:111-112).

22. Kot reakcija na nezaupanje javnosti je nastalo tako imenovano korporacijsko 'zeleno oglaševanje', pri katerem so zelo aktivne zlasti jedrske elektrarne, ki imajo pogosto organizirane posebne centre za obiskovalce, v katerih promovirajo svojo 'zeleno' podobo (Anderson 1997:111)

Literatura

- Anderson, A. 1997. *Media, Culture and the Environment*. London: UCL Press.
- Beck, U. 1993. *Risk Society*. London: Sage.
- Bell, M.M.1998. *An Invitation to Environmental Sociology*. Pine Forge Press.
- De Vaus, D.A. 2001. *Surveys in Social Research*. London: Sage.
- Díez Nicolàs, J. *Industrialization and Concern for the Environment*. v: Toš, N., Mohler, P., Malnar, B. 1999. *Modern Society and Values: a comparative analysis based on ISSP project*, (Scientific library, 39). Ljubljana: Faculty of Social Sciences; Mannheim: Zuma, Center of Survey Research and Methodology
- Ellis, J., Thompson; M 1997. *Seeing Green: Cultural Biases and Environmental Preferences* v: Ellis, J., Thompson; M. *Culture Matters*. Westview Press.
- Gantar, P. *Stališča o lokaciji in izgradnji skladišča NSRO*. v: Toš, N. (ur.) 1993. *Ekološke sondaže*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede - IDV.
- Grendstad, G., Selle, P. 1997. *Cultural Theory, Postmaterialism, and Environmental Attitudes* v: Ellis, J., Thompson; M. *Culture Matters*. Westview Press.
- Hannigan, J.A. 1995. *Environmental Sociology*. London: Routledge.
- Inglehart, R. 1997. *Modernization and Postmodernization*. Princeton: Princeton University Press.
- Kurdija, S. *Kaj menijo tipične populacije o jedrski energiji in nuklearni Krško*. v: Toš, N. (ur.) 1993. *Ekološke sondaže*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede - IDV.
- Lomborg, B. 2001. *The Sceptical Environmentalist*. Cambridge University Press.
- Malnar, B. *Ekološka zavest Slovencev*. v: Toš, N. (ur.) 1993. *Ekološke sondaže*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede - IDV.
- Malnar, B. 1996. *Zaznava družbene neenakosti*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede - IDV.
- Malnar, B., Šinko, M. 1998. *Slovensko javno mnenje v letu 1998 o slovenskih gozdovih*. Zbornik gozdarstva in lesarstva št. 62. Ljubljana: Gozdarski inštitut Slovenije.
- Reilly, J. 'Just another food scare? Public understanding and the BSE crisis'. v: Philo, G. 1999. *Message Received*. New York: Longman.
- Rothman, S., Lichter, S. 1996. *Is Environmental Cancer a Political Disease?* v: Gross, P., Levitt, N., Lewis M. *The Flight from Science and Reason*. New York: Johns Hopkins University Press.
- Rus, V. *Stališča Slovencev do lastninjenja*. v: Toš, N. (ur.) 1994. *Slovenski izziv II*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede - IDV.
- Schuman, H., Presser, S.1996. *Questions and Answers in Attitude Surveys*. London: Sage.

- Toš, N. *Ekološka zavest Jugoslovanov*. v: Toš, N. (ur.) 1993. Ekološke sondaže. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede - IDV.
- Toš, N., Trampuž, C. *Stališča o nuklearni elektrarni skozi čas*. v: Toš, N. (ur.) 1993. Ekološke sondaže. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede - IDV.
- Toš, N. (ur.) 1997. *Vrednote v prehodu I. Slovensko javno mnenje 1968-1990*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- Toš, N. (ur.) 1999. *Vrednote v prehodu II. Slovensko javno mnenje 1990-1998*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.
- Uhan, S. *Pogled na jedrsko energijo*. V: Toš, N. (ur.) 1993. Ekološke sondaže. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede - IDV.
- ZA (Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung an der Universität zu Köln) 1995. Machine readable codebook, ISSP 1993, Environment. Köln: ZA.

Priloge

Priloga 1: Inglehartova mera postmaterializma

Prosimo izberite eno od spodaj naštetih stvari, za katero vi osebno mislite, da bi morala biti najvišja prioriteta za Slovenijo, najbolj pomembna stvar, ki bi jo bilo treba narediti. V Sloveniji bi morali predvsem..

- 1 - ohranjati red v državi
- 2 - omogočiti ljudem, da v večji meri vplivajo na vladne odločitve
- 3 - preprečevati naraščanje cen
- 4 - ščititi svobodo govora
- 8 - neodločen

In katera od prej naštetih stvari bi morala biti v Sloveniji po vaši oceni sledeča prioriteta, druga najpomembnejša stvar, ki bi jo bilo treba narediti?

Priloga 2 : Mere ekoloških tveganj, SJM 1973 - 2001

Lestvica:

- 1 - to sploh ni problem v mojem okolju
- 2 - tega ne občutim, me ne moti
- 3 - me moti, a ni tako hudo
- 4 - mi škoduje, me zelo moti
- 5 - življenjsko me ogroža

Tveganja:

- a) onesnaženje zraka, smrad, dim
- b) onesnaženost naselij, odpadki, umazanija
- c) onesnaženost voda, industrijske odlake, kemikalije
- d) onesnaženost naravnega okolja, odpadki, smetišča
- e) uporaba kemikalij v prehrabnih proizvodih
- f) propadanje gozdov (*od 1986 dalje - op. avt.*)
- g) ogroženost zaradi nuklearne elektrarne, radioaktivnih snovi in odpadkov (*od 1986 dalje - op. avt.*)

Priloga 3: Gibanje povprečnega števila nevarnih ekoloških tveganj (7 tveganj) - razlike po izobrazbenih skupinah.

	pred-	po-			Černobilsko	
	Černobilsko obdobje	Černobilsko obdobje			obdobje	
Stopnja izobrazbe	1986	1987	1990	1993	1998	2001
osnovna	1.15	2.51	3.11	2.46	2.31	2.14
2-3 letna srednja	1.57	3.29	3.84	3.06	3.11	2.92
4 letna srednja	2.19	3.86	4.43	3.82	2.72	2.49
višja, visoka	2.30	4.18	4.71	3.86	3.36	2.56
Skupno povprečje	1.62	3.26	3.88	3.15	2.81	2.56

Vir SJM 1986-2001

Naslov avtorice:

Dr. Brina Malnar

Fakulteta za družbene vede

Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij

Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana

e-mail: brina.malnar@uni-lj.si

*Rokopis prejet januarja 2002, revidirana verzija,
dokončno sprejeta za objavo, aprila 2002.*

*Po mnenju uredništva je članek uvrščen v kategorijo:
izvirni znanstveni članek (s kvantitativno argumentacijo).*